

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора історичних наук Сергійчука Володимира
Івановича на дисертацію Фесенко Анжеліки Артурівни
«Внесок Почесних громадян Півдня України у розвиток регіону другої
половини XIX – початку XX ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Серед багатьох стереотипів, які доводиться долати сучасній українській історичній науці, висвітлення проблем цілісного розвитку півдня України після включення завойованого Росією Криму до складу Катеринославської губернії. Адже російська історіографія цей процес висвітлює фактично через призму окремішнього великоросійського спрямування півострова й Севастополя як військово-морської бази, не пов'язуючи його з материковою Україною, створення Чорноморського флоту подається винятково великоросійським процесом.

У той же час документи свідчать, що він був тісно пов'язаний з материковою Україною не тільки народногосподарськими зв'язками, але й адміністративно. Тим паче, коли йдеться про формування й розвиток Чорноморського флоту, центр якого знаходився в Миколаєві, де також створюється потужна суднобудівна галузь.

Тож заслуга дисертантки вже і в тому, що своїм дослідженням вона нагадує про ці сторінки історії, які намагаються замовчувати наші сусіди, ігноруючи вклад України в розвиток Чорноморського флоту.

Справді, на складному етапі сучасного розвитку України, заявленою метою якого є розбудова демократичної, правової держави з розвинутим громадянським суспільством і активно діючими інституціями міського самоврядування актуалізується проблематика з дослідження питань, пов'язаних з модерною історією нашої держави. Адже сучасний період державної розбудови України супроводжується зростанням ролі історичних

знань, підвищенням інтересу до практики й досвіду минулих років. Насамперед, це стосується громадян, які отримували визнання спільноти за участь у військових діях, значний внесок у культурну та соціально-економічну розбудову міст.

У контексті зазначеного актуальним є дослідження А. А. Фесенко, що виконано в руслі заявлених на державному рівні дослідницьких програм з вивчення проблеми становлення та розвитку міського самоврядування, практичним втіленням якого стала реалізація проголошеного Президентом України курсу на децентралізацію влади.

Праця А. А. Фесенко відзначається структурною багатогранністю, що сприяє розкриттю обраної теми. Дисертанткою чітко визначені предмет і об'єкт дослідження, його хронологічні та територіальні рамки, що надає дисертації рис цілісності і завершеності. Цьому сприяє і ґрунтовна історіографічно-джерельна база дослідження: в ньому використані як вітчизняна, так і зарубіжна література, архівні матеріали з центральних, галузевих та регіональних архівосховищ як України так і Росії, періодичні видання.

Зокрема, А. А. Фесенко достатньо ретельно опрацювала матеріали, що зберігаються в Російському державному архіві Військово-морського флоту в Санкт-Петербурзі. Враховуючи, що сьогодні, в силу зрозумілих причин, українським дослідникам закрито доступ до російських архівів, цінним є те, що на початковому етапі дисертаційного дослідження А. А. Фесенко зуміла ознайомитися з архівосховищами Російської Федерації.

Побудована за проблемно-хронологічним принципом структура праці відображає проблематику становлення та трансформації інституції Почесного громадянства в другій половині XIX – на початку XX ст.

Характеризуючи законодавчо-правову практику присвоєння та трансформація станової категорії Почесного громадянства, авторка слушно робить наголос на тому, що намагання його втілення пояснюється спробами наближення статусу міст і міської аристократії Російської імперії до

європейських аналогів, сформованих базовими засадами Магдебурзького права в XIII столітті, що на території України знайшли своє відображення у статуті міського населення Галицько-Волинського князівства в XIV сторіччі (с. 44).

Розглядаючи проблематику трансформацій станової категорії Почесного громадянства громадянства протягом XIX – початку XX ст., А. А. Фесенко цілком справедливо відзначає, що започаткування інституту Почесного громадянства міст Російської імперії другої половини XIX ст. тісно пов'язане з реформами 1860-х років. Нагородження цим званням розглядалося владою та громадськістю міст як засіб залучення до міського самоврядування осіб, які не належали до міських станів. Той факт, що це була єдина нагорода, котра надавалася не державними структурами, а органами місцевого громадського управління надав статусу «почесний громадянин» достатньо високого ступеня престижності.

Відмінності Миколаєва та Севастополя в цьому аспекті впливають із їх територіального розташування та пов'язаних з цим соціально-економічних і політичних реалій. Спільною рисою стало те, що у цих містах «Почесними громадянами» визнають переважно представників військово-морської сфери, учасників Кримської війни, трапляються випадки, коли особа отримує «Почесне громадянство» обох міст, зокрема морський міністр І. Григорович, меценат Є. Богданович.

Можна погодитись з твердженням авторки, що аналізуючи діяльність представників елітної станової групи в середині та другій половині XIX ст. ми не можемо пройти осторонь важливої події середини XIX ст. – Кримської війни 1853-1856 років, яка зіграла ключову роль у соціально-економічній розбудові та розвитку Севастополя й Миколаєва. Натомість, напередодні військових дій, розвиток міст значною мірою перебував під впливом Почесного громадянина Миколаєва О. Грейга та його наступника наявного Почесного громадянина Севастополя адмірала М. Лазарева (с. 76).

Окремі підрозділи дисертації присвячені внеску Почесних громадян у повоєнну відбудову Севастополя та їх впливу на розвиток Миколаєва й Севастополя наприкінці XIX ст. Достатньо цікавими є наведені А. А. Фесенко матеріали, що відображають господарчо-промисловий, економічний і комерційний розвиток Севастополя другої половини XIX ст.

Так, аналізуючи внесок Почесних громадян у повоєнну відбудову Севастополя, дослідниця приходиться до висновку, що однією з найбільших проблем для міста, крім повоєнної розрухи, стало рішення Паризької конференції, за підсумками якої Російська імперія не мала права тримати флот на Чорному морі. Нагальною вимогою часу стало пристосування до нових реалій, а саме – відмова від традиційної військово-морської спрямованості та перехід до торговельно-комерційної діяльності. Труднощі викликала позиція Морського відомства, що не вважало доцільним прискорити відбудову міста, конкуренцію якому складали феодосійський порт, Євпаторія, Одеса.

Якісно новий етап у житті міста розпочато після скасування заборони на військовий флот у 1871 році. Вагомий внесок у відновлення Севастополя здійснили Почесні громадяни, градоначальники, міські голови – П. Кислинський, П. Перелешин, М. Казі. За їх організаційної підтримки місто швидко відновлювалося. Позитивним чинником у цьому плані стало значне розширення торгівлі та залучення до проектів з модернізації провідних Європейських країн, у першу чергу Великої Британії (с.120)

На сторінках 112-113, А. А. Фесенко аргументовано висловлює думку, що розглядаючи питання модернізації севастопольських портів і спорудження залізниці необхідно відзначити вагому роль у цьому процесі провідної тогочасної капіталістичної країни Англії. Активна співпраця з Великою Британією та залучення її можливостей у комерціалізації й відбудові міста, започатковані за часів градоначальника, Почесного громадянина Севастополя П. Кислинського, підтримали й надалі розвинули цю співпрацю Почесні громадяни П. Перелешин і М. Казі.

Не викликає також сумнівів авторська теза щодо диверсифікації фінансових надходжень у Севастополь, складовими якої визначено освоєння нових товарних ринків, а також видів послуг, розповсюдження комерційної ініціативи на нові, що не пов'язані з військово-морським флотом види діяльності (с. 105).

Неоднозначність царської політики та нехтування громадською думкою стосовно розвитку міста показано А. А. Фесенко в підрозділі 3.3. на прикладі відхилення рішення Міської думи Севастополя щодо надання Почесного громадянства міста письменнику Л. Толстому. Натомість, звання Почесного громадянина Севастополя було надано людині, яка не мала жодного відношення до міста – Верховному Головнокомандуючому російської армії періоду Першої світової війни, Великому князю М. Романову.

Заслуговує на увагу авторська думка, що зі стабілізацією економічної ситуації наприкінці XIX – на початку XX ст. роль Почесних громадян здебільшого полягала в реалізації культурних, благодійницьких проєктів. Зокрема, допомога мецената О. Ріхтера в благоустрою Севастополя, заснування ним низки благодійницьких організацій. З порядку, заведеного дружиною М. Лазарева, розвитком благодійницької справи в Миколаєві опікувались і дружини миколаївських губернаторів – Е. фон Глазенап, С. Аркас, В. Пещуровою, О. Копитовою. Власні благодійницькі проєкти втілював у життя військовий губернатор М. Манганарі, інші заможні миколаївці, які входили до станової групи Почесних громадян! За просвітницьку та благодійницьку діяльність звання Почесний громадянин Севастополя отримує Є. Богданович.

У дисертації проаналізовано великий фактичний матеріал, висвітлено складні трансформації Інституту Почесного громадянства. З огляду на це, а також на незаперечну актуальність тогочасних проблем для сьогодення, слід висловити ряд зауважень та побажань.

Так, дисертаційне дослідження виграло б, якби його автор окреслила роль інституту «Почесного громадянина» серед інших подібних відзначень тогочасного суспільства. Йдеться, зокрема, про значення такого інституту відзначень, як «Почесний доктор» чи «Почесний професор» вищих навчальних закладів.

Розповідаючи про розвиток Миколаєва в другій половині XIX століття, автор мала б згадати про започаткування в цьому місті промислового розвитку ракетної техніки, адже саме тут видатним винахідником і вченим Костянтином Константиновим було побудовано перший у Російській імперії ракетний завод.

На жаль, у дисертації не згадано про те, як у Миколаєві було пошановано цього видатного вченого.

Потребують уточнення й окремі географічні назви. Так, дисертантка вказує, що комендант Севастополя й виконуючий обов'язки військового губернатора в місті П. Кислинський, якому в подальшому за успіхи в повоєнній розбудові міською громадою буде присвоєно звання Почесного громадянина міста Севастополя, народився 5 жовтня 1806 року в місті Володимирі (сс. 101, 102).

Питання виникає: в якому? Є в нас місто Володимир-Волинський, а в Росії – Владимир, заснований київським князем Володимиром.

А от де народився ще один Почесний громадянин - І. Григорович, автор дисертації не повідомляє (с. 147).

До речі, було б цікаво довідатися, а як ставилися почесні громадяни, скажімо, того ж Миколаєва, до підтримки українства, його духовних традицій.

Проте відмічені зауваження носять більш рекомендаційний характер. Дисертація «Внесок Почесних громадян Півдня України у розвиток регіону другої половини XIX – початку XX ст.» є завершеною, самостійною працею, яка відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015р., та № 567 від 27.07.2016 р.), вона має наукове та практичне значення, а Фесенко Анжеліка Артурівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України.

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В. І. Сергійчук

18.05.18р.

Підпис
Вчений
Караул
18.

